

Бакуменко О.О.

УДК 94:338(470)

ВЗАЄМВІДНОСИНИ ЗЕМСТВ ТА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В 60–80–Х РР. ХІХ СТ. В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Аннотация. В статье рассмотрены основные тенденции взаимоотношений Харьковского губернского земства с государственной властью на начальном этапе существования системы земского самоуправления (1864–1880-х гг.) и взаимосвязь этих отношений с процессами формирования основ гражданского общества в Российской империи. Рассмотрены основные вопросы общественно-политического плана, выносимые Харьковским губернским земством на повестку дня и реакцию представителей власти на них. Сделаны выводы о соответствии деятельности земства основным функциям института гражданского общества.

Ключевые слова: земское самоуправление, государственная власть, гражданское общество, общество.

Анотация. В статті розглянуто основні тенденції взаємовідносин Харківського губерньського земства з державною владою в умовах розвитку системи земського самоврядування на початковому етапі (1864 – 1880-ті рр.). Проаналізовано взаємозв'язок цих відносин з процесами формування засад громадянського суспільства в країні. Розглянуто основні питання громадсько-політичного плану, що ставилися Харківським губерньським земством на порядок денний та реакцію представників державної влади на них. Зроблено висновки щодо відповідності діяльності земства основним функціям інституту громадянського суспільства.

Ключові слова: земське самоврядування, державна влада, громадянське суспільство, суспільство.

Summary. In the article the basic tendencies of mutual relations of the Kharkov province zemstvo with state power on the initial stage of existence of the system of zemstvo's self-government are considered. Intercommunication of these relationships with the processes of forming of bases of civil society is analyzed. The main questions of social and political plan, taken away by the Kharkov province zemstvo on an order-paper and reaction of state power agents on them, are considered. Connection is analyzed between events in the Kharkov zemstvo and all-Russian tendencies of relations of power and society. The special attention is spared activity of the Kharkov province zemstvo in the field of expansion of public opinion, development of mass media, bringing the representatives of the society to the discussion of questions of national value. Influence of authoritarian mode is analyzed on the general processes of development the civil society in a country. Accordance social and political activity of zemstvos is considered to the legal field of Russian Empire of the second half of the nineteenth century. Conclusions about accordance activity of zemstvo the basic functions of the institute of civil society are done.

Keywords: zemstvo's self-government, state power, civil society, society.

Постановка проблеми. Розвиток місцевого самоврядування є невід'ємною складовою загального процесу демократизації суспільства, адже самоврядування є сферою самореалізації та громадянської самоідентифікації індивіда. Вивчення історичного досвіду органів місцевого самоврядування в галузі взаємовідносин суспільства і влади, є актуальним і сьогодні, коли в країні йде активна побудова громадянського суспільства та демократії.

Історіографія питання. Висвітлення проблеми взаємовідносин між земствами та державною владою почалося ще в роботах дорадянського часу. Зокрема чимало фактичного та аналітичного матеріалу міститься в працях Б.Б. Веселовського, І.П. Белоконського і т.д. [1]. Сучасні дослідники, зокрема Л.А. Жукова, А.А. Ярцев та інші, багато уваги приділили взаємовідносинам земства і бюрократії, системі відносин влада – суспільство [2]. Проте, слід зауважити, що історія взаємовідносин влади і окремих земств (в тому числі і Харківського), тим більше в світлі формування засад громадянського суспільства в Російській імперії, все ще до кінця не розглянута. Між тим, без врахування особливостей історії окремих земств, важко створити уявлення про історію земського самоврядування в цілому. Як зауважив відомий дослідник земств Кімітакі Мацузато: «наївним є вважати, що можна вивчати російське земство не знайомлячись з діяльністю українських земств, таких як Харківське, Полтавське, Чернігівське, Катеринославське...» [3].

Метою дослідження є аналіз взаємовідносин Харківського губерньського земства – одного з провідних земств не лише України, але й імперії в цілому, з державною владою в світлі проблеми формування громадянського суспільства в Російській імперії тієї епохи.

Основними завданнями статті є: 1) проаналізувати основні тенденції взаємовідносин Харківського губерньського земства з владою в умовах розвитку системи земського самоврядування на початковому етапі (1864 – 80-ті рр.). 2) дослідити взаємозв'язок цих відносин з процесами формування засад громадянського суспільства в країні.

Перш за все, слід зупинитись на визначенні терміну громадянське суспільство. В сучасній політичній і історичній науці ці визначення є вкрай варіативними. Нам здається за доцільне зупинитись на наступному трактуванні: громадянське суспільство – це сфера самореалізації громадян, система взаємопов'язаних структур і інститутів, вільних асоціацій, за допомогою яких громадяни вирішують справи між собою та з державою, і яка складає окрему громадську силу. Останнім часом, дуже часто земства називають елементом громадянського суспільства того часу, або фактором його формування. Але при цьому майже не наводиться аргументів а ні на захист цієї точки зору, а ні проти.

Харківські губерньські земські збори розпочали свою роботу 14 жовтня 1865 р. [4], а 23 листопада 1865 р. було створено Харківську губерньську земську управу [5]. Проблеми з якими стикнулося харківське

ВЗАЄМВІДНОСИНИ ЗЕМСТВ ТА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В 60–80-Х РР. ХІХ СТ. В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

земство з перших своїх кроків були загальними для всіх новостворених установ самоврядування по всій імперії. Органи земського самоврядування, стали принципово новими для російської (і української) традиції установами. Вони стали першими виборними, всестановими закладами, яким були надані права власності та юридичної особи, які мали змогу самостійно формувати бюджет і навіть визначати норми оподаткування в певних межах. Разом з тим, земства були поставлені під адміністративний нагляд і не мали власних примусових структур. За Земським Положенням 1864 р. межі компетенції земств не були чітко визначені, на що неодноразово вказували його сучасники, і що практично протягом всього їх існування призводило до непорозуміння як з адміністрацією, так і з іншими установами. Цей момент недосконалості законодавства відразу привернув увагу земців на місцях. Гласний Харківського губерньського земства Є.С. Гордієнко, зауважував, що в Положенні «обов'язки земства визначені неясно, господарська частина... недостатньо розмежована з іншими відомствами» [6]. Трохи пізніше він пише: «... ми не шукаємо розширення прав земств, але бажаємо, щоб права і обов'язки його були точно визначені» [7]. З одного боку відсутність досвіду самостійної роботи і відсутність чітких вказівок на першочергові завдання викликало нерозуміння земцями нагальної ситуації. З іншого – невизначеність меж компетенції породжувала сподівання на їх розширення, на подальший розвиток самодіяльності громадських діячів.

Цю невизначеність добре розуміли і представники державної бюрократії. Тому вже через два роки після створення земств з'являється цілий ряд указів, постанов, що регламентують різні аспекти діяльності земств. За 3 роки з 1867–по 1870 р. було внесено 52 законодавчі зміни, прийнято 53 укази Сенату, 64 циркуляри та 212 розпоряджень МВД по земським питанням [8]. Протягом 1866 р. були обмежені права земств на оподаткування казенних земель та продукції промислових і торгових закладів, що сплачували акциз на користь казни, відповідно земства позбулись значного джерела доходів для здійснення своєї самостійної практичної діяльності [9]. Встановлювалось право губернаторів відмовляти в призначенні на певну посаду особи обраній земством, розширювалось коло повноважень голови земських зборів, за якими було встановлено кінцеве рішення щодо питань, які обговорювались [9, т.3, с.120–125; т.4, с.126]. Державна влада досить чітко висловила своє небажання надмірної самостійності органів самоврядування. В деяких земських зборах ці обмеження визвали певний резонанс. Так гласний харківського губерньського земства К.З. Бекарюков спробував виказати своє невдоволення відносно закону щодо розширення компетенції голови зборів, у відповідь на що голова Харківських губерньських земських зборів відразу скористався своїм правом і припинив дискусію [5, оп.1. д.6, л.80об–81 об.].

Велике значення для продуктивної роботи нових органів самоврядування мав своєчасний обмін інформацією. З перших кроків між земствами різних губерній йшов обмін друкованими виданнями, клопотаннями, зверненнями, досвідом роботи. Тим самим земства починають хоча й несвідомо, втілювати відразу дві функції громадянського суспільства – створення інформаційного простору, що ілюстрував потреби та прагнення суспільства, та функцію групоутворення і створення громадської думки – адже такий обмін дозволяв земствам різних губерній відчувати себе певною громадською силою. Крім того вільне розповсюдження матеріалів земської діяльності було необхідним і для ознайомлення загальнодержавної преси зі справами в земському середовищі, для публічності їх діяльності. Так Харківське земство мало широкі зв'язки з усіма українськими і багатьма російськими земствами, обмінювалось звітами управ, доповідями чергових зборів, друкованими брошурами, журналами тощо [5, оп. 1, т. 1, д. 60а, л. 29; д. 175, л. 1–78; д. 172, л. 37; т. 4, д. 2520, л. 1–109]. Цю галузь діяльності земств держава теж відразу спробувала поставити під контроль. 13 червня 1867 р. було видано закон щодо порядку друкування різних земських матеріалів, вводилась попередня цензура губернатора, кількість екземплярів того чи іншого видання строго регламентувалась [9, т.3, с. 126]. Друк доповідей, звітів, журналів земських зборів було дозволено лише в кількості відповідній кількості членів зібрання. Земства різних губерній активно висловили своє обурення і міністр внутрішніх справ 8 жовтня 1867 р. скасував право губернатора на попередню цензуру видань, що призначались для внутрішнього користування [9, т. 3, с. 128]. Але все що стосувалось виходу назовні рецензувалось. З цього приводу Харківське повітове земство висловилося таким чином: «Нехай не побачать в цьому з нашого боку бажання вступити в дискусію з призначеним владою... Ми зовсім не бажаємо дивитись на земство і адміністрацію як на два ворожих табори... Але безумовним є і те, що наша справа далеко не піде, якщо більшість буде перебувати в блаженному незнанні про свої справи» [10]. Потреба обміну інформацією добре усвідомлювалась передовими земцями.

В вересні 1869 р. було видане нове Положення Кабміну, згідно якого вся кореспонденція земств підлягала оплаті так як і приватна. Цікаве було формулювання цього правового акту. Вказувалось, що земські установи а ні за складом, а ні за суттю своєю «не є органами урядовими і тому не можуть мати ніякої переваги перед... приватними особами і громадами» [9, т. 3, с. 34]. Тим самим сама влада підкреслила громадський характер земських установ. Слід зауважити, що даний правовий акт не припинив прагнення земств до обміну інформацією та узгодження власних зусиль. Так, в жовтні 1875 р. Харківське губерньське земство за ініціативою гласного О. Іоніна клопоталось про встановлення правил для визначення способів спілкування між різними земствами для вирішення значущих питань [11]. Через два роки, губерньські збори приймають рішення клопотатись про надання земству права друкувати свої журнали в необмеженій кількості [11, с. 285]. В грудні 1877 р. гласний харківського губерньського земства Є.С. Гордієнко запропонував видавати земський безцензурний журнал. Він зауважував, що «...журнал потрібен земству для вираження громадської думки. Але неодмінно треба, щоб ця думка була вільна, публічна і гласна. Від цього буде залежати успіх земської справи» [6, оп. 1, д. 71, л. 1а–5]. На жаль, це клопотання було відхилене.

Харківські земці прийняли участь у підготовці та проведенні загальноросійського земського з'їзду, що відбувся 1 квітня 1879 р. в м. Москва. В його складі були не лише представники земств, але й інтелігенції. Одним з основних положень, що активно обговорювались на з'їзді стало необхідність встановлення певної періодичності земських з'їздів як загальних, так і професійних. Сам факт проведення такого з'їзду свідчить про готовність громадських сил до згуртування всупереч бажанню влади, стремління передових земських кіл до формування громадської думки. Але в умовах авторитарного режиму практичні наслідки такого заходу були зведені нанівець. А вже наприкінці 1870–х рр., починається новий етап посилення урядового контролю.

Загострення політичної ситуації в країні на межі 1870–80–х рр. початок терористичної діяльності революціонерів, вбивства і замаху на представників влади, призвели до цілого ряду наслідків як для суспільства в цілому так і для земства зокрема. Влада починає посилювати контроль за будь якими проявами громадської активності. Так, в одному з журналів Особливої наради 12 червня 1878 р. земства поряд з іншими пореформеними закладами звинувачувалися в послабленні адміністративної і поліцейської влади, наслідком чого і стали успіхи революційної пропаганди [12]. Губернаторам було надано право дозволяти чи не дозволяти призначення на посади земського і міського самоврядування. Здавалося б влада намагається повністю блокувати самодіяльність суспільства. Але, посилюючи адміністративний контроль, влада не відмовлялась від господарчого використання земств, а також намагалась привернути на свою сторону громадську думку, знайти підтримку в суспільстві. В серпні 1878 р. було опубліковано звернення уряду в якому говорилось, що він «вважає за необхідне закликати собі на допомогу сили усіх станів російського народу для одностайного сприяння йому в спробах з коренем вирвати суспільне зло» [13].

Ряд земств відгукнулись з зверненнями в котрих поряд з демонстрацією вірнопідданських настроїв були й дуже обережні натяки на конституційні перетворення. Не було виключенням і Харківське земство. В основу його звернення до влади було покладено записку міського голови і земського гласного Є.С. Гордієнко. Автор записки наводив на захист благонадійності земства ряд доводів, вказував на його повну непричетність «до злочинних справ пропаганди», що революціонери «люди зовсім чужі земському середовищу». Є.С. Гордієнко звертав увагу уряду на те, що «є одне важливе знаряддя земства, за допомогою якого воно могло б здійснити сприяння уряду – це громадська думка, якої в нас немає, оскільки немає органу для висловлення його; вона залишається німою, знаходиться під контролем і не може висловлюватись вільно». Наприкінці він писав: «Земство бажало б об'єднати усі свої сили не лише для своїх економічних потреб і користі держави, щоб в ці важкі часи, що ми переживаємо, воно могло б стати дійсною опорою урядові» [5, оп. 1, д. 72, л. 19]. Записка була схвально прийнята в губернських зборах, але для подання її урядові було підготовлено скорочений варіант. В прийнятому зверненні писалося: «Якщо для попередження і викоренення зла, чуждого руському серцю, потрібні були б дружні зусилля усіх станів, то земство першим відгукнеться на закличний голос царя. Завжди і всюди воно готове буде довести, що волю його воно поважає як заповітну святиню своїх пращурів, що оберігає закон і правду, цілість державного організму і благовлаштування народу» [9, т. 3, с. 233]. Своїм зверненнями Харківське земство, як і більшість інших, продемонструвало свою повну лояльність до уряду натомість сподіваючись на поступки уряду в галузі розширення ліберально–конституційних свобод. Ці адреси демонструють, що земці сподівались діяти в межах правового поля тієї пори і зосереджували свою увагу здебільшого на необхідності формування вільної і впливової громадської думки. Ніяких революційних прагнень ми не спостерігаємо. Слід зауважити, що по справжньому конструктивне громадянське суспільство має бути націленим не лише на опозицію владі, але й на діалог з нею для вирішення актуальних проблем, не вдаючись до революційних потрясінь. Земства на наш погляд, вже на початку своєї діяльності намагались знайти мирний механізм передачі прагнень від суспільства до влади, але остання майже не йшла на поступки.

На тих же грудневих зборах 1878 р., губернське земства, підняло на обговорення декілька важливих питань. Зокрема активно розглядалось питання про отримання земством права на участь в обговоренні тих чи інших загальнодержавних проблем. Гласний С.Н. Карташєв висловив побажання, щоб «представники земства були прикликані, хоча б, до обговорення тих засобів, які б допомогли державі вийти з фінансових ускладнень» [14]. За ініціативою гласного С.Ф. Морощкіна, збори клопотались за те, щоб земські видання звільнялись від попередньої цензури. За його справедливим зауваженням «попередня цензура аж ніяк не гарантує суспільство від вторгнення тих чи інших антигромадських ідей» [14, с. 172]. Звільнення ж від цензури, на думку С.Ф. Морощкіна, «викличе до життя місцевий періодичний друк, потрібний нам не лише як виразник громадської думки нашої місцевості, а й можна сказати – як ґрунт, на якому вперше буде складатися, вироблятися і кріпнути суспільна думка... по всім тим різноманітним предметам, що в силу закону, довірені піклуванню земств» [14, с. 173]. Слід зауважити, що всі ці доводи аж ніяк не вплинули на владу. Клопотання про видання безцензурного журналу повторювалось земством в 1880, 1881 та 1882 рр. і так і не було задоволено. Так само як і клопотання різних земств про об'єднання земств на ґрунті спільних потреб і прохання про створення загальноземського друкованого органу.

Деяке «потепління» у ставленні влади до земств мало місце в 1880–1881 рр. під час прем'єрства М.Т. Лоріс–Мелікова. За його ініціативою, в серпні 1880 р. було скасовано право губернатора забороняти призначення на земські посади, в програмі М.Т. Лоріс–Мелікова було передбачено переглянути деякі статті Положення 1864 р. з залученням до обговорення представників земств [9, т. 3, с. 256]. За ініціативою М.Т. Лоріс–Мелікова в грудні 1880 р. вийшов циркуляр Міністерства внутрішніх справ, який наказував губернаторам передати на обговорення губернським по селянським справам закладам і місцевим земствам питання про деякі зміни у влаштуванні місцевих установ по селянським справам, створених за законом 27 червня 1874 р. [12, с. 62].

ВЗАЄМВІДНОСИНИ ЗЕМСТВ ТА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В 60–80-Х РР. ХІХ СТ. В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Задля вирішення цього питання харківське губернське земство запропонувало скликати спеціальний з'їзд, з представниками від усіх губернських і повітових зборів [6, оп. 270, д. 200, л. 36–37; 5, оп. 1, т. 1, д. 9, л. 47]. Збори прийняли клопотання щодо дозволу на цей захід, підтриманий і рядом інших земств [6, оп. 1, д. 116, л. 1]. Після цього адресу і йому подібних, було видано циркуляр щодо заборони таких клопотань на майбутнє [9, т. 3, с. 262]. Хоча, адміністративні кола в цей час і допускали можливість участі «сведущих земських людей» в вирішенні державних справ, але за умови того що визначатись склад цих осіб буде влада. В цьому питанні знов стикнулись громадська земська позиція і адміністративна державна. Харківське губернське земство, що неодноразово клопоталось про залучення обраних земством «сведущих людей» до участі у роботі різних урядових комісій і обговоренні питань, висловлювало невдоволення тим, що цих людей визначає адміністрація а не самі земства [6, оп. 1, д. 71, л. 32; д. 116, л. 1]. Як відзначалось в постанові від 18 грудня 1881 р. «...клопотатись перед урядом від імені зборів про встановлення ... таких основ для вибору їх (сведущих людей), які забезпечать можливість бачити в них дійсних представників суспільства» [11, с. 320]. Це була думка не лише харківських земців. Подібні ідеї виказували і представники інших земств та прогресивної громадськості на сторінках періодичних видань ліберального спрямування [15].

На початку 1880-х років харківське земство порушило ще цілий ряд клопотань з важливих питань земського і громадського життя. Так, наприклад, харківські земці неодноразово висловлювали невдоволення тим, що посада голови земських зборів була не виборною, а належала обов'язково голові губернського дворянства. Група ліберально налаштованих губернських гласних в особі Є.С. Гордієнко, З.К. Бекарюкова, та інших знаходилась в перманентному конфлікті з групою представників «поміщицької партії» очолюваної А.Р. Шидловським (головою губернського дворянства, а отже і губернських зборів). Ці дві групи часто не знаходили спільної мови по питаннях, що стосувались соціальної політики та земельних питань. А посада голови зборів давала можливість А.Р. Шидловському припиняти обговорення тих питань, які він вважав невідповідними земській компетенції. Ця проблема навіть отримала освітлення на сторінках «Вісника Європи» в зв'язку з тим, що А.Р. Шидловський «забрав слово» у князя Водбольського при обговоренні питання «про поземельний кредит» [17]. Харківське земство було не єдиним, де обговорювалось це питання, але державна влада не змінила своєї точки зору.

Не завжди конструктивно складались відносини земства і з місцевою владою, в тому разі якщо питання стосувались розширення громадського впливу земств. Неодноразово губернські збори висували прохання про передачу «Харківських губернських відомостей» в завідування земства. Перший раз в 1865 р. [11, с. 303]. Клопотання було відхилено. Це питання знов було поставлено на обговорення в кінці 1880 р. гласним О. Телятниковим від Куп'янського повітового земства. Він заявив, що оскільки газета видається громадським коштом, то треба щоб вона містила максимальну кількість інформації щодо земства. А для цього потрібно щоб редактором була «...особа за вибором губернських зборів» [16]. Земство не полишало надії на існування власних друкованих видань. Але харківський губернатор не вдовольнив це клопотання [6, оп. 1, д. 71, л. 19–20].

В 1883 р. гласний Є.С. Гордієнко виступив з пропозицією про перегляд уставу про земські повинності за участю обраних земських представників. Однак в інших земствах до цього віднесли з обережністю і воно не знайшло підтримки навіть в земському середовищі [9, т. 3, с. 269]. А 20 січня 1884 р. циркуляром МВД подібні клопотання були заборонені.

В цілому після подій 1 березня 1881 р. влада починає обмеження громадської активності і звуження сфери місцевого самоврядування, що знайшло логічне завершення в Положенні 1890 р., і хоча знищити земське самоврядування вже було не можливо, під впливом реакції питання громадського характеру в земстві тимчасово поступаються місцем господарчим.

Аналізуючи взаємовідносини харківського губернського земства і влади в 1860-х–1880-х рр. можна зробити наступні висновки: харківське земство займало досить активну громадську позицію, піднімало до обговорення цілий ряд питань не лише місцевого, а й загальноземського і загальнодержавного значення. Державна влада вела досить непослідовну політику щодо земств в цілому і харківського зокрема. Більшість клопотань губернського земства залишилась невдоволеними. Суспільно-політична діяльність Харківського губернського земства як і більшості інших земств не виходила за межі правового поля і полягала переважно в збудженні громадської думки з питань об'єднання земств, вільного обігу інформації, розширення їх політичних прав, можливості впливати на вирішення деяких загальнодержавних питань. Стосовно проблеми внеску земств в процеси формування громадянського суспільства можна говорити про часткове виконання земством функцій групоутворення, артикуляції і захисту групових і громадських інтересів. Все це відбувалось в умовах авторитарної держави, в умовах відносно невеликого рівня освіти переважної кількості населення, за умови існування безлічі пережитків кріпосної доби. Самі земські діячі теж були продуктом старої доби і не завжди могли позбутися станових принципів та упереджень. Земства поряд з органами міського самоврядування, різними товариствами і організаціями неполітичного спрямування починають формувати механізм передачі суспільних настроїв від суспільства до влади, але механізм цей так і не було налагоджено.

Джерела та література:

1. Див. напр. Веселовский Б. Б. История земства. За сорок лет: В 4–х т. / Б. Б. Веселовский. – СПб., 1911.; Белоконский И. П. Земское движение / И. П. Белоконский – СПб., 1914. – 397 с.; Драгоманов М. Восемнадцать лет войны чиновников с земством / М. Драгоманов. – СПб., б/г. – 71 с.
2. Див. напр. Л. А. Жукова Земское самоуправление и бюрократия в России: Конфликты и сотрудничество. 1864–1917 гг.: [монография] / Л. А. Жукова – М.:Хронограф, 1998. – 180 с.; Ярцев А. А. Государственная власть и земские учреждения 1864–1890 гг.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. ист. Наук / А. А. Ярцев – Санкт–Петербург: СПбУ, 2003. – 47 с.
3. Абрамов В. Ф. Земский феномен: Политологический аспект / В. Ф. Абрамов, А. А. Ярцев, К. Мацузато. – Екатеринбург, 2001. – с.10.
4. Постановления, речи и записки первого Харьковского губернского земского собрания с 14 октября по 1 ноября 1865 г. / ХГЗС. – Харьков, 1865. – с.2.
5. Державний архів Харківської області. – Ф.304. Харківська губерньська земська управа. – д.24. – л.7.
6. Державний архів Харківської області. – Ф. 3. Канцелярія Харківського генерал–губернатора. – оп.227. – д.27. – л.1–3,5–10, 25.
7. Гордиенко Е. С. О положении сельского хозяйства и земства в Харьковской губернии / Е. С. Гордиенко – Х., 1885. – с.64.
8. Див. напр. Сборник правительственных распоряжений по делам до земских учреждений относящимся / Хозяйственный департамент Министерства внутренних дел. – СПб., 1864–1903.
9. Веселовский Б. История земства За сорок лет. В 4–х т. /Б.Б. Веселовский. – СПб., 1911. – т.3. – с.120.
10. Журналы очередного земского собрания Харьковского уезда 1872 г./ХГЗС – Х.: Университетская типография, 1873. – с.47–48.
11. Свод постановлений Харьковского губернского земства за годы 1865–1890./ сост. И. О.Фесенко. – Х.:тип. М. М. Гордона, 1890. – с.285
12. Шумилов М.М. Местное управление и центральная власть в России в 50–х – начале 80–х гг. XIX в./ М.М. Шумилов – М., 1991. – с.62
13. Правительственный вестник. – 1878. – № 186.
14. Журналы очередного земского собрания Харьковской губернии с 5–го по 17–е декабря 1878 г. / ХГЗС – Х.: тип. К. П. Счасни, 1879. – с. 122.
15. Див. напр. Русские Ведомости. – 1881. – №351, Земство. – 1882. – 30 января.
16. Журналы очередного губернского земского собрания Харьковской губернии с приложениями к ним с 4–го по 21–е декабря 1880 г. / ХГЗС – Х.:тип. Варшавчика, 1881. – с. 14.
17. Вестник Европы. Журнал истории–политики – литературы / М.М. Стасюлевич. – Спб.: тип. М.М. Стасюлевича, 1881. – кн.3. – С. 351

Гулянович І.М.**УДК 94(477.74–25)“1812/1855”****РОЗВИТОК ПЕРЕДМІСТЬ ІЗМАЙЛА У СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.**

Аннотація. В статті розглянуто особливості розвитку пригородів Ізмаїла. Исследованы тенденции в заселении территории поселений, социально–экономическом развитии и землепользовании, формировании социальной сферы, этническом и конфессиональном составе населения в середине XIX в.
Ключевые слова: пригород, старовери, Броска, Копаная Балка, Кугурлуй.

Аномація. В статті розглянуто особливості розвитку передмість Ізмаїлу. Досліджені тенденції в заселенні території поселень, соціально–економічному розвитку й землекористуванні, формування соціальної сфери, етнічному і конфесійному складі населення у середині XIX ст.
Ключові слова: передмістя, старовіри, Броска, Копана Балка, Кугурлуй.

Summary. In the mid–nineteenth century Izmail consisted from three parts: the fortress, the central part and the suburbs. The article tell about of the suburbs of Izmail. Izmail's suburbs were the settlements in the urban land. There were Baranovka, Goncharovka, Kapkaz, Kopanaya Balka, Broska, Kugurluy, Larzhanka, Safiyany, Matroska (Matrosskaya Sloboda), Staraya Nekrasovka and Novaya Nekrasovka. Inhabitants of these communities were engaged in agriculture, viticulture, animal husbandry, fishing. tendencies in the settlement area settlements, socio–economic development and land use, the formation of social, ethnic and religious composition of the population in the mid–nineteenth century. Among suburbs of Izmail of the most distinguished Staraya Nekrasovka and Novaya Nekrasovka. Inhabitants were Russian Old Believers (Nekrasovites) and differed from the Orthodox Ukrainians and Moldovans. After failing for the Russian Empire East war of 1853–1856 Izmail's suburbs became part of the Principality of Moldavia.
Key words: suburb, Old Believers, Kopanaya Balka, Broska, Kugurluy.

Міста, що розвивались у модерний час, були позбавлені середньовічного навантаження на міську інфраструктуру у вигляді мурів тощо. Передмістя в цих населених пунктах виконували роль постачальника робочої сили, ресурсів, місцем розташування промислових підприємств тощо.

В цьому контексті процес розвитку передмість Ізмаїлу у середині ХІХ ст. можна розглядати як важливу, малодосліджену на сьогоднішній день наукову проблему, що значно розширює грані наукового пізнання регіональної історії та особливостей розвитку міст Південно–західної України.

Метою статі є дослідження розвитку передмість Ізмаїлу у середині ХІХ ст. Завданням статті – розглянути розвиток поселень, їх формування та етно–конфесійний склад населення.